

ר א ש י , ה ח ב ר ה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

שמחה אסף, יושב ראש

יעקב נחום אפשטיין משה דוד קאסוטו ז"ל

שמואל יוסף עגנון גרשם שלום

אפרים אלימלך אורבך, מזכיר

ח ב ר י ה כ ב ו ד

חנוך אלבק, ירושלים שמואל בילובלוצקי, תל-אביב

דוד צבי בנעט, ירושלים

יצחק בער, ירושלים

ישראל בראדי, לונדון

לוי גינצבורג, ניו-יורק

שלום צבי דוידוביץ, תל-אביב

ישעיה זנה, סינסינטי

שאול ליברמן, ניו-יורק

אלכסנדר מרכס, ניו-יורק

אליעזר הלוי פינקלשטיין, ניו-יורק בצלאל רות, אוכספורד

שלום שפיגל, ניו-יורק

תקנות מדינת מעהרין

(ת"י-תק"ח)

התקין והסביר
ישראל היילפרין

ירושלים

חברת מקיצי נ דמים

בסיוע מוסד הרב קוק שעל-יד המורחי העולמי

תשי"ב

לזכרו הנאצל

של

ד"ר אברהם חיים פריימ

תוכן הענינים

ט'—ט"ז

1—102

103—104

105—106

107—118

119—118

119 - 121

122—124

125—127

128—135

136—140

141—147

148—157

158—166

167—175

176—181

182—191

192 - 196

197—211

212—218

219—222

226—230

227—231

232—237

238—259

240—259

251—262

263

הקדמה

חקנות וערי המדינה

גא"י ת"י

העלישויות ת"י

קוניץ ת"י

דרעוניץ ת"י

אויסטרליץ ת"י

קוניץ ת"י

קוניץ ת"י

ברודא ת"י

קרעמור ת"י

קוניץ ת"י

גירונג ת"י

קרעמור ת"י

לונדונבורג ת"י

ברודא ת"י

בודשטיץ ת"י

קוניץ ת"י

גירונג ת"י

בודשטיץ ת"י

אויסטרליץ ת"י

ברודא ת"י

קוניץ ת"י

רויסטיץ ת"י

בודשטיץ ת"י

סימני החקנות של מדינת מרחין (ת"י—ת"י)

חילופי גטמאות, הקרות וחיקונים

מפתחות

ראשי תיבות וקיצורים

הקדמה

א

במאות המזרחיות נתקיימו כידוע בכמה וכמה ארצות ומדינות במרכז של אירופה ובמזרח ארצות ארצות יהודיים, מהם איגודים בין-קהילתיים, כגון ועד הארצות ומרבית הארצות שהיו כלולים בו, ומהם איגודים קהילתיים, כגון אלו שנתקיימו במדינות הגרמניות הזקירות. אחד הארגונים האכטנומיים הללו, מן החשובים שבהם, הוא איגוד הקהילות במדינת סקסוניה, אשר פנקס הקהילות מתפרסם בזה לראשונה בסקרו העברי.

הפנקס שבידינו פותח במערכת הקנות, שנערכו כנראה על ידי חשקה בעלי הקנות שנכתרו בוועד גאיי חסוז חיי, ונתחמו על ידם כדי שכת חייא בניקולסבורג², מערכת גדולה זו ידועה, לפי מספר מעיפה, בשם שייא הקנות. שאר כל התקנות שבפנקס ניתקנו לאחר מכן, אחת לשלוש שנים או יותר, עד שנת הקיץ ועד ככלל. התקנות המאוחרות האלה מקצתן חדשות ומקצתן באו להוסיף על שייא התקנות או לגרוע מהן, כדי לסגלן לצרכי חשקה ולחנאים שנשתנו. אף שייא התקנות עצמן אינן חדשות לחלוטין: מהן חדשות ומתחדשות ומהן הקנות קודמות שהועתקו ונכללו, כלשונן ושלא כלשונן, במערכת החדשה³. נראה ששייא התקנות נערכו עקב תיאורגניזציה של האיגוד, לאחר שנשחשבו חיי היתורים וקהילותיהם במלחמת שלושים השנה. על כל פנים ברור, שאיגוד הקהילות במעחרין לא נתייסר בשנת חייא⁴ וכי אותה שנת כבר היה בעל עבר ניכר ובמזרח ממושכת.

לפי מסורת מאוחרת, מאמצע המאה הייתה, היו במעחרין יתקנות מדינה ישנים זה כמה מאות שנים⁵. ודאי אין לקבל מסורת זו כדיוקת. אמנם דומה ששלטון

1. תרגום גרמני של רוב התקנות (ער שנת תש"ח), שהותקן באמצע המאה הייתה לצרכי המלכות, פרסם ג. וולף, Die alten Statuten der jüdischen Gemeinden in Mähren, וינה 1880. אי-אלה התקנות תובאו בספרות ההלכה וחדבר צוין בהערות אליהן. כמה עשרות סימנים פרסם ש. אסף בספריו: בתי הדין ומדינתם אחר חתימת התלמוד, עמ' 120-180 (עמ' כ"א אופ' 1916); מקורות לחולדות החנוך בישראל, כרך א', ס' ס' (כנ"ל), כרך ד', ס' ע"א-ע"ב (עמ' כ"א ספרים).

2. כמבור הייתי תחילה ששייא התקנות נערכו וגם נתחמו בשנת ת"י, אך לאחר שבא לידי כ"י נוסף של התקנות שיניתי את דעתי. ע"י להלן עמ' 10 הע' 1, עמ' 28 הע' לסי' גיד, וכן גם עמ' יד-ט"ו.

3. חשקה ס' כ"ד (יובן נמצא יסוד מוסודי קדמונים וכו'), ליב (התקנה קדומה), צ"ח (ע"פ תקנות המדינה מקדמונים), קליא (יובן זה כנגד התקנה קדומה), קמ"ה (הסנימו ע"י בית מכסה שנים), קע"ה (התקנה קדומה), קע"ו (כ"י נכון הוא להעתיק אות כאות התקנה קדומה), קפ"פ (כאשר קצת ראינו בתקנה קדומה), ר"ח (כ"י נכון הוא להעתיק התקנה קדומה אות באות), רס"ה (מתוך התקנה קדומה), רנ"ה (יובן כי בלייבן בייא דיא אלמע תקנה), רע"ב (התקנות הקדומות והקנות הגאון מוה"ר ליב וצ"ל ספראג), רצ"ב (הסכמו להעתיק תקנה קדומה), רצ"ו-ש"י (אלו הסימנים העתקנו אות כאות ומלח במלח מתקנות הישנה), שייא (יובן התקנות שהי' מקדמת דנא ולא תועתקו מהי). החיבה קדומה משמעה כלשונם של אותם הדורות: קדמת.

4. כ"י שמכר דרך מ"ל דוכנוב, דברי ימי צמ צולם, כרך ד', עמ' 28.

5. להלן ס' תרל"ח. כיו"ב בחזיר שחניש רב המדינה לרשות, בשנות השבעים של המאה

הבית של יהודי מעהרין ימיו כימי ישובם במדינה זו. ארגונם האבטונומי כבר טוכה מכח-הקיום שנחן להם פשמיסלאב אומוקאר השני בשנת 1254 י, — אוהו כחכ-קיום עצמו שנדר חוך שנים מספר לאונגריה, שליויה ופולין והכשמש גם לגבי ארצות אלו עדות ראשונה לארגונם האבטונומי של היהודים. אולם כמשך ימי חבינים היה ארגון זה קהילתי בלבד, — כל קהילה וקהילה כשהיא לעצמה, או כל קהילת ומישובים המטוכים לה². רק במוצאי המאה החמש עשרה אנו מוצאים לראשונה במקורות זכר לצורה מסוימת של ארגון ארצי. בשנת ר"ן בקירוב נזכר באחת התקורות יהודי בשם מאיר, הנושא את ההואר-ראש היהודים במלכות ביהם ובדוכסות מעהרין. אותה שנה עשה הסכם, בשם כלל ישראל במעהרין, עם שר-החצר וילהלם פון פֶרנשטיין והלפנשטיין: השר ינחה את היהודי מעהרין בעצתו ויושיט להם את עזרתו כל ימי חייו, תמורת כשכורת שנתית בשיעור 50 זחוי הגריוס³. שנים מספר לאחר מכן — לפני שנה רע"ט — נזכר כתורת יראש בכל מדינות מעהרין — ימחריר בינדים איש אכסילרד מגיל זצ"ל⁴. מאמצע המאה השש עשרה ואילך כבר ידועים לנו בדרך כלל בשטותיהם רבני המדינה⁵. פה ושם נזכרים גם ראשי מדינה שונים⁶. ידיעות מקריות מניחות אור על פעולות אחדות של האיגוד הארצי. בסוף המאה השש עשרה — בשנת שניב בקירוב — השתתפה 'מדינת מעהרין', יחד עם ביהם וינ' ארצות דמדינת פולין, בחוצאות למניעת גירושן של קהילות צילץ והאציפלאן בשליויה

חייה: "...die alte Pollicei... welche von viele Seculo bey der mähri- Urkundliche schen Judenschaft eingepflanzt und beobachtet worden". עמ' 108.

G. Bondy und F. Dvorky, Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und 1 Schlesien I s 24. B. Bretholz, Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren, s 5. 2 על ארגונם האבטונומי של יהודי מעהרין בימי חבינים ע"י בעיקר ברפתחולץ, שם, לפי מפתח הענינים; שו"ת מחריי ברונא, ס"י נ"ו, פ"ו, ק"ב.

3 בוגרי-דבורסקי, ס"י 288. לבירור הנסיבות ע"י אנגל, JGJČ, כרך ב', עמ' 44-45. 4 בפסקים, כ"י בניהם לרבנים באמריקה, דף ב"ד ע"א, כותב יאכסילרד הנקרא בינדים אכסילרדא אשכנזי, הכותב בנתיצח פרשת שאל אכ"ך ויגדר וקנין ויאמרו לך רעים לפיך, על הסוסמך ששמו בשם המסמך: 'ואחר כך מסכתי מוחריר בינדים איש אכסילרד מגיל זצ"ל אשר היה ראש בכל מדינות מעהרין וכלם העידו לפני שחית אדם כש'לסרן וכן נכתב אלי שכבר נסמך מן מחריי פולק ולמעם נכון רצו בני עירו שיחיה לו גם כן מאחרים'. (אני סביר טובה לירי מר יצחק ריבקינד שתואיל להעתיק לבקשתי את הדברים האלה מנוף כתב חיד). המסמך היה אז רב באיטליה, וראשם של יהודי מעהרין היה אחד מארבעת שהוסמכו על ידו, לאחר מות רבו — כנראה ר' יהודה מינק, שנפטר בשנת רס"ט. ע"י א. מרכס, Studies in Jewish History and Booklore ניו-יורק 1941, עמ' 120.

5 רבני המדינה הראשונים הידועים לנו בשמותיהם הם ר' סיני ואחיו מתת'ל ספראג, שאתרים מתיקוננו כלולים בשי"א תתקנות. רשימה מסודרת של רבני המדינה ניתנה במאמרו של נתניה בריל, לתולדות היהודים במעהרין, Wiener Jahrbuch für Israeliten, שנת תרכ"ח. חשון גם קובץ גולד, עמ' 50 ואילך וכן י. ו. כהנא, ניקולסבורג, בתוך 'ערים ואמחות בישראל', בעריכת הרב י. ל. מיטון, כרך ד', עמ' 281 ואילך. גרמים שונים עודם צריכים בירור. 6 כגון ר' מאיר לאוארוס מפיוענק, שהיה ר"ם בשנת שע"ו (אשר בר' אליעזר הלוי, ספר תזכרונות, ברלין תרע"ג, עמ' 6); דגמאל האמר מקרעמזיר בשנת שפ"ה (קובץ גולד, עמ' 292 ועמ' 292 תע' 10); ר' אליעזר שהיה יפרנס ומנהיג המדינה יושב על מדין במדינת מעהרין

הסמוכה¹. משנת ת"ז ואילך אנו שומעים, כמשך כמה שנים, על פעילותו של איגוד הקהילות במעריץ נגד השררה של ברודא, אשר נגש ורדף את יהודי העיר². הגיע לידינו גם חכנן של שנים מתקנות המדינה, אשר קדמו לשיא התקנות ולא נכללו בחוכן. באחת מתשובותיו של ר' יוסף בר' כרדכי כ"ץ, שנרפסו בקראקא בשנת ש"ן³, חובאת תקנה שעשו הראשים הנכבדים במדינת' כמעמד עיקרי המדינה, שכל דברי ריבות וקטטות שיתהוה ביניהם יחנו לפסוק במדינת' ואין אחד מהם רשאי לתבוע בעל דינו חוץ למדינת'; "וקיבלום עליהם כאלה ובשכועה ובחרמות". תקנה זו באה לקיים את סמכותם הגמורה של הרבנים המקומיים. התקנה האחרת, שנוכרת באחת מתשובותיו של ר' דוד הלוי בעל חמ"ז⁴, עניינה כלכלי וחיא באה להסדיר את פרעון החובות, לאחר שתונחנה מטבע חדשה במדינה. המטבע הישנה, שנקראה "לנג געלט", ואשר הוצאה סן השימוש בשנות העשרים של המאה ת"ז⁵, ערכה הריאלי היה מועט, יעכ"פ היה במטבע אחת סן תחדשים כמו ח' סן הישנים⁶. תקנה המדינה קובעת שבפרעון הלואות שגלו בשעתן במעות לנג געלט יש להתחשב רק במקצת בערך הנומינאלי של המטבע: יש לחשב מעות לנג געלט כמה הוא במעות טוב וכן יתן לו [הבעל חוב], רק שיוסיף עוד שלישי⁷.

אם תחילתו של איגוד הקהילות במעריץ לוטח בערפל, חרי לא כן סופו של תאיגוד. הסנסות הצנטרליסטיות של המלכות במאה הי"ח לא פסחו כסובן גם על היהודים, ותחתערבות בעניניו ובתליכותיו של איגוד הקהילות — סינויים⁸, חשבונות⁹, תקנות — נכרה וחלכה בחקופה זו. כבר בשנת ת"פ נזכרה פקודתו של שר המדינה לבחון ולערוך מחדש את התקנות הכלליות¹⁰. ומשנת תמ"ח ואילך חוגדרו התקנות שניתקנו בועדי המדינה כ"חנהגות לצורך שעה" או למידוש של תקנות ישנות, מאחר שלא ניתנה עוד חרשות לתקן תקנות חדשות¹¹. חידוש התקנות הופקע סירי ועד המדינה ונסמר לועדה מטעם המלכות, אשר בה השתתפו שלושה לא-יהודים, ומצר היהודים חוזסנו אליה רב המדינה וסנגו ועוד אחדים מסנחיגי הקהילות. לא בלי השתדלות מצר היהודים שותפו האחרונים בועדה, דומה בעצת בלבד¹². ביסוד דיוניה של הועדה חונתו תקנות המדינה, שחורגסו לשם כך

ונב' בוויגא בשנת ת"ח (ואכשטיין, 237 I Inschriften); כמה מאבותיו של ר' יאיר חיים בכרך (שוית תות יאיר, פפרים תני"ט, רף רע"ב ע"ב) ועוד. רשימות ראשי המדינה בשנות ת"ח ות"יב — ברטחולץ, JGJČ, כרך ד', עמ' 170.

1 י. חילברין, פנקס ועד ארבע הארצות, ס"י תתס"ט.

2 ברטחולץ, JGJČ, כרך ד', עמ' 121 ואילך.

3 שארית יוסף, ס"י מ'. 1 שוית נאוני בתראי, מורקא תקכ"ד, ס"י מ'.

4 חוה Ch. d'Elvert, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder insbe-sondere Mährens, III, 388, 442. עלה בירי לראותו והוא: J. Newald, Die lange Münze in Österreich, Wien 1881.

5 ס"י תקצ"ו, תרכ"ח; מילר, Urkundliche Beiträge, עמ' 104.

6 ס"י תר"ת. 7 ס"י תקפ"ח, תרמ"ו.

8 עמ' 220 (פתיחה וס"י תרמ"ו), 223 (פתיחה), 227 (פתיחה), 231, 232 (פתיחה וס"י תרמ"ו), 236 (פתיחה).

9 ס"י תקפ"ח, תרמ"ו; מילר, שם, 81—100; ג. וולף, Die Neuzeit, שנת ג', 1883, עמ' 243—244.

ללשון הגרמנית¹. פרי עבודתה של ועדה זו היה חוק המלכות. המכונה בשם Die General-Polizei-Prozess- und Kommerzialordnung (סדר כולל לעניני הנהגה והתנהגות, משפט ומסחר). שהופיע בתחילת שנת 1754 כחתימת הקיסרית מאריה תרזיה². הקהילות שכמדינה התנגדו לתקנות מסעם הרשות, אשר קבעו סדרים חדשים וצמצמו את זכויותיהן. אך התנגדותן היחה ללא הועיל³. פקודות נוספות אף הוסיפו והצרו את שלטון הפנימי⁴. התקנות משנת תק"ה הן אפוא התקנות האחרונות שניתקנו על ידי מנהיגיהן הנבחרים של קהילות המדינה כשהם לעצמם וכרשות עצמם, ושנת תק"ה היא מסילא גם האחרונה לקיומו העצמאי פחות או יותר של איגוד הקהילות במדינת סעחרין.

ב

בראשיתה היחה התנהגות של כלל ישראל כסעחרין, כפי הנראה, התנהגות יחידים — ר' מאיר, ר' בינדיט — ולא ברור אם יחידים אלה, שעמדו בראש הציבור היהודי במדינה, נבחרו על ידי הקהילות או שמא היו מסונים על ידי הרשות, כמנהג שחיה באותו זמן בכמה ארצות אחרות. במחצית השנייה של המאה השש עשרה, על כל פנים בסופה, כבר היחה, כפי שראינו, התנהגות מקובצת ונבחרת, ותקנות המדינה ניתקנו על ידי הראשים במעמד עיקרי המדינה, אלא שעדיין איננו יודעים כיצד נבחרו הראשים והעיקרים. מה היו סמכויותיהם ותפקידיהם וכיצד ניתקנו התקנות.

תמונה ברורה למדי מטבנהו של איגוד הקהילות כסעחרין יש לנו רק מלאחר מלחמת שלושים השנה, בעיקר עפ"י שיא התקנות⁵. כל המדינה היחה מחולקת, מבחינה אדמיניסטרטיבית-יהודית, לשלושה גלילות: עליון, אמצעי ותחתון. הנחלת הגלילות והמדינה כולה היחה בידי ראשי המדינה או ראשי הגלילות, — שנים שנים לכל גליל וששה למדינה כולה. שני חשטות שחם אחד — ראשי המדינה וראשי הגלילות — מכוונים לשני תחומי פעולה: ראשי המדינה — לתחום פעילותם הכללית, המדינה כולה; ראשי הגלילות — לתחום פעילותם הסיועית, גלילות מושבם. ראשי המדינה היו הרשות המבצעת של איגוד הקהילות וילתה סקל ורצועת לתחרים ולחקניש המושעים והמורדים⁶. תפקידם של ראשי המדינה היו סינתל ושיפוט, שיפוט — בצירוף רב. כל גליל נתחלק לשנים ז וכל ראש הגליל מילא בתחומם אותם התפקידים, אלא ששיעור סמכותו כשהוא לעצמו היה

1 מילר, שם, 82—84. התרגום, שהתחיל בו רב המדינה ר' בעריש עשקילש והותקן בידי המרופיסור ללשונות המורה א. וונגסלו, נחפרס סתיו הארכיון בווינה ע"י ג. וולף בשנת 1880. ע' לעיל עמ' מ' ח' 1.

2 תחוק על כל מעופיו (פרט לפתיחה): A. v. Kramer, Gesetzsammlung für die Ju- denschaft in den k. k. Staaten, I, 77. נוסח עברי של התקנות הכלולות בחוק זה, כולן או קצתן, היה בשעתו לעיני ליאופולד לב (Löw) ולא ברור אם היחה זו חצעה שהוכנה ע"י חבריה היהודים של הועדה או תרגום של החוק לצרכי הציבור היהודי. ע' Ben-Chananja, שנה א', 1858, עמ' 111.

3 מילר, שם, עמ' 101, 105, 111. 4 שם, עמ' 101—102, 104. ג. וולף, Ben-Chananjah, 1868, ע' 665—666. 5 הקורא ימצא בדרך כלל את סימני התקנות, שאני סומך עליהם את רברי תבאים, לפי ספתת הענינים. 6 סי' כ"ד. 7 סי' ק"ב.

פחות משל ב' ראשי הגליל ביחד (ועד קטן). וכן פחות היה שיעור סמכותם משל 4—6 ראשי מדינה (ועד שלם).

לצדם של ראשי המדינה היו עוד מבוררים וגי' (וגובי מדינה), אף הם שנים שנים לכל גליל וששה למדינה כולה. המבוררים שימשו יועצים לראשי המדינה וגובי ססים בגלילם. במשך הזמן עברה גם הגביה לידי ראשי המדינה, והמבוררים נשארו רק בבחינת יועצים מפני הכבוד.

נוסף לכך נסתייעו ראשי המדינה על ידי מספר פקידים: שתדלנים, נאמנים סופרים, שטשים, ועל כולם רב המדינה, שהיה בעל הסמכות העליונה בכל עניני הציבור, בנבולות שהוגדרו על ידי החקנות. בידו היה הפיקוח לא רק על עניני דת ודין, כי אם גם על ענינים אדמיניסטרטיביים שונים, כגון שתדלנות, חשבונות וכו'. נוכחותו בועדים — חן ועדי המדינה והן ועדים של ראשי המדינה (ועד שלם) — הייתה בנדר חובה: הוא אף אישר בחתימתו את חקנות המדינה והיה מפרשן המוסמך.

הרשות המחקקת היה ועד המדינה, דהיינו אסיפה כללית של משולחים מן הקהילות. כדי להבדיל בין ועד זה לבין הועדים של ראשי המדינה (ועד קטן, ועד שלם), נקרא ועד המדינה לעתים קרובות בשם ועד ההחלטות, על שום הפקידו לחדש את ראשות המדינה, או גם ועד גדול, על שום הרכבו. בחנאים כתיקונם היה הועד מתכנס אחת לשלוש שנים, כל פעם בגליל אחר. רשאים היו להשתתף בו משולחים רק מאותן הקהילות ששיעור חלקן בסכום המדינה היה לא פחות מסחצית האחוז לסאה — משולח אחד מקהילת ששיעור חלקה היה מסחצית האחוז ועד אחוז אחד, שני משולחים מקהילת ששיעור חלקה היה מאחוז ומעלה². אף הזכות האישית להיבחר למשולח הייתה מותנית. עכ"פ בחקנות המאוחרות, בשיעור חלקו של המועד בסכום הקהילה וכן בחנאים אחרים שקבעו את מעמדו הכלכלי ותחברתי. המשולחים היו נבחרים במקומות מושבם על ידי הקהל³, שקנה, לפי החקנות, בדרך כלל ד—י"א אנשים (רויט ועיקורים), בהתאם לגודל הקהילה.

בועד המדינה משנת תק"ח. הועד האחרון, נמנו בסך הכל 61 משולחים מ־41 קהילות. 20 קהילות שלחו שני משולחים כל אחת⁴. אם בעשרים הקהילות מנה הקהל י"א אנשים בכל אחת ואילו בשאר כל הקהילות ז' אנשים, יוצא שאותה שנה השתתפו בבירור המשולחים — ובאמצעותם גם בבירור ראשי המדינה — בסך הכל 367 בעלי בתים. בשנת 1725 נקבע כידוע מיכסם מכסימלית — 5.106 משפחה — לאוכלוסיה היחודית במסעתי⁵. מקצת ראשי משפחה היו בודאי בלתי מבוגרים וכן היו בודאי גם משפחות שראשיהם לא היו בחיים. לפי תוצאות המפקד של יהודי פולין משנת 1764 יש מקום להעריך את אחוזם של שני הסוגים האלה ביחד כדי 20 לסאה בקירוב⁶. נמצא שבסך הכל השתתפו בבחירות לועד המדינה 367 סכלל 4085 בעלי בתים מבוגרים, דהיינו 8,9%. למעלה מתשעים לסאה היו משוללים זכות בחירה, אם מחמת ישיבתם ביישובים ובקהילות זעירות ואם מחמת

1 ס' תקס"ח. 2 ס' כ"ה וליז. 3 ס' קצ"ו: 'משולח מנה הקהל'.

4 לחלן ע"י 225. 5 ת. האמ, בקובץ גולד, עמ' 200.

6 חיזוק ר. מאהלר, סטאטיסטיק פון יידן אין דער לובלינער וואיעוואדזשנע, יונגער היסטאריקער, כרך ב', וארשה 1880, עמ' 76—77, 84—85; הגיל, די יידישע באפעלקערונג אויפן שטח פון דער לאדזשער וואיעוואדזשאנא, לאדזשער וויסנשאפטליכע שריפטן, כרך א', עמ' 46—47.

נחיתות מעטרים חכברתי-הכלכלי. למעשה היה כודאי מספר האוכלוסים היהודים במעלהין גדול מן המיכסה הרשמית וסמילא היה אחוז בעלי זכות-הכחירה קטן יותר. אף על פי כן היה אחוזם במעלהין גדול פי כמה מאשר בפולין וליטא. (כליטא, דרך משל, היה אחוזם פחות מאחד למאה). הכדל זה אינו נובע מטעמים עקרוניים, כי אם מתוך קבנם השונה של הקיבוצים היהודים האלה; בפולין וליטא היתה הדיפרנציאציה הקהילתית הרבה יותר גדולה מאשר במעלהין.²

אסיפת המשולחים לא עשתה היא עצמה את כל המלאכה אשר לפניו. לחיפך, רק ענינים מעטים ומיוחדים במינם חובאו בפני אסיפת המשולחים בסלואה.³ בעיקרו של דבר לא נחכנסו אלא כדי לבחור מתוכם שני גופים מצוטצמים יותר, שהיו שונים מאסיפת המשולחים לא רק במספרם הכללי, אלא גם בכך שהיתה בהם נציגות שנת מספר לכל שלושה הגלילות.

הגוף האחר הוא מ' בוררים, שהיו נבחרים עפי' גורל. שלושה שלושה מבין המשולחים של כל גליל וגליל. הבוררים היו מסנים, ברוכ דעות, לפי סדר מסויים ובחנאים מוגדרים, — ראשי מדינת, מבוררים וגים, שטאים ועוד. ההחלטות השונות היו קשורות בצנוזם טורכב ומורג של גיל, מסים, השכלה תורנית, ותק ציבורי וכו'. הצנוזם הגבוה ביותר היה לראש מדינה.

הגוף האחר נקרא, על פי מספרו, מיו אנשים. הוא נבחר, ברוכ דעות, חמשה חמשה מבין המשולחים של כל גליל וגליל ועל ידם. חפיקו היה:

(א) לבחור רואי חשבונות, לשם בדיקת חשבונות המדינה מלאחר חוקרם.
(ב) לקבל, יחד עם ראשי המדינה והמבוררים, ברוכ דעות של כולם, פקידים למדינה.
(ג) לחקן תקנות. לפי מ' כיח, מיו האנשים הם המוסמכים לכך, אלא שהם צריכים לחציע מתחילת את דבריהם גם לפני ראשי המדינה והמבוררים. אם מיו האנשים באים לכלל החלטת פה אחד, אין הם צריכים אלא לתודיע את החלטתם — כודאי לפני החתימה — לרים ולמבוררים. אם דעותיהם של מיו האנשים חלוקות, עליהם לישוב ולדון יחד עם הרים והמבוררים ואחר כך לחלית ברוכ דעות (של מיו האנשים).

אכן גוסף למיו האנשים נזכר עוד גוף שבסמכותו לחקן תקנות, ולא עוד אלא שתקינן הוא כל חפיקו. באחרונה לשיא חתקנות נאמר, שתקנות אלו כותן יהא יפה עד שיחבטלו על ידי רים ומבוררים ומיו האנשים בהסכמת אחת או על ידי מ' בעלי תקנות, — אלו ואלו באישורו של רב המדינה או ממלא מקומו. מכאן שהיה גוף, דומה במספרו ואולי אף בדרך בחירתו למ' בבוררים, אשר היה שקול כנגד מיו האנשים עם ראשי המדינה והמבוררים גם יחד, כלומר שימש כסוהם רשות מחוקקת אשר החלטותיה הן סופיות. קיומו של גוף זה לשעבר מסתבר גם

1 בקירוב 19.700 נפשות בשנת 1764. ע' Ch. d'Elvert, Zur Geschichte der Juden in Mahren und Oesterr. Schlesien, p. 159. כרך ד', עמ' 177, הע' 118, העריך את מספר האוכלוסים היהודים במעלהין באמצע שנות הארבעים כדי 20.000, אך לא חביא כל סימוכין לדבריו.

2 לענין זה חשנה לפי שעה את דברי קובץ תנינוס העולמי הראשון למדעי היהדות, ירושלים תשי"ב, עמ' 120—115.

3 חשנה מ' פיה, ציה, קיו.

ממקום אחר, בו נזכר דבר שהמכיון עליו יבעלי תקנות מכמה שנים¹. לא זו בלבד, קרוב לודאי שאף שייא התקנות עצמן הן מעשה יריחם של תשעה בעלי תקנות. בסי' שיט נאמר שיהתקנות מן תשעה בעלי תקנות תישמרנה בחיבת המדינה, וחרי אותה שעה לא היו תקנות אחרות אלא אותן השייכו תקנות גוספות מרם תוקנו והקודמות כבר בוטלו. כפי שראינו מדברי חסיוס של בעלי שייא התקנות, הניחו הללו אפשרות של ברירת ט' בעלי תקנות גם לעתיד. הנחתם זו לא נתקיימה. נתקיימה תקנתם, המוסרת אותו תפקיד ואותה סמכות לט"ו האנשים. התקנות שניתקנו לאחר מכן, ט"ו האנשים הם שתיקנו אותן, עד כמה שידוע, בהסכמת ר"ם ומבוררים או בלעדית.

בין כך ובין כך, והפנקס על חרניה סימניו מונח לפנינו והוא מעשה יצירה של כמה דורות חכמים ואנשי-מעשה. נשחמרו אך פנקסים מעטים של איגודי הקהילות ופנקס זה הוא אולי החשוב שבהם. כדאי וראוי היה להרחיב את הדיבור על חוכנן של התקנות האלה, תנוגעות בכל תחומי החיים היהודיים, על מנסותיהן תרצופות והסתחלפות, על מקורותיהן במסורת החלכה וגורמיהן במציאות של הזמן, על מידת זיקתן לרשויות המלכות ולתקנות של איגודים אחרים, יהודיים ולא יהודיים, על שיעור כוחן ומידת השפעתן. תנאי החירום, שבהם נעשתה ונדפסה עבודה זו, מונעים ממני להיוקק כאן לכל הכפיות האלה. פה ושם העירותי על הא ועל דא בשולי התקנות.

ג

כמה בעלי תקנות, מומנים שונים, נחנו דעתם על כך, שעתקים מתקנות המדינה יחיו מצויים בקהילות². פנקס המדינה גופו, ששלל, נוסף לתקנות החתומות³, גם דברים אחרים, מקומו היה, יחד עם קיומי המלכים וכיו"ב, בחיבת המדינה⁴. ותחיבה — מקומה היה ביגליל העליון⁵. כלומר בניקולסבורג. בימי רבנותם של ר' דוד אופנהיים ור' בעריש עשקילש חופקר הפנקס ביריחם⁶. אף על פי כן כשנדרש ר' בעריש, לאחר שלושים שנה, בשנת ת"ק, לשגר את הפנקס לךשות, השיב שעל הפנקס גופו אינו יודע ולא כלום, אך בקהילות שונות מצויים עתקים של תקנות המדינה⁷. לא ברור אם אפנס כבר אבד הפנקס אותה שעה או שמא נסנע ר' בעריש מלכסרו למלכות. על כל פנים לא נשחמרו בירינו אלא כמה מן העתקים, שהותקנו בשעתם לצרכי הקהילות. מובן שלא חרי העתק כחרי מקור. בהעתקים חסרים חלקים פורמליים (דברי פתיחה וחתימה, חתימות), חסרות כנראה שתי מערכות של תקנות⁸ וגם אי-אלה תקנות אחרות⁹, ולעומת זאת מצויות מעויות של מעתיקים.

ביסוד הנוסח שלפנינו הונח העתק של תקנות המדינה, שנמצא לפני מלחמת-העולם הראשונה כמפריה העירונית בפראנקפורט דמיין והיה לנגד עיני בחצלוס, השמור במפריה רשי' סוקן בירושלים.

לכירור המכסם המתייעתי בחרגום הגרמני, שחותקן בשעתו לצרכי תרשות ונתפרסם

1 סי' קמ"ח. 2 סי' שית, תצ"ו, הקכ"ב, תרי"ג. 3 סי' שי"ב. 4 סי' שי"א.
5 סי' תצ"ו ותקע"ו. 6 מילר, שם, צ"ב. 7 ע"י להלן עמ' ס"ג. 8 ע"י דרך משל להלן עמ' ס"ג הע' 1.

עיי ג. וולף, ובכמה העתקים שנשתמרו בספריות שונות באירופה ובאמריקה: ספרית בודליי באוקספורד (אופ' 616) 1, בית המדרש לרבנים באמריקה (סי' 553) 2, Hebrew Union College (כסינסינטי). ובית המדרש לרבנים בבודאפשט. חילופי הנוסחאות על פי שני כתבי היד האחרונים באו רובם ככולם כנספח שבסוף הספר. לא הייתי יכול להיעזר בכ"י סינסינטי, שלא נרשם בשום מקום, אלמלא העמידני עליו פרופ' ישעיה זנה ואלמלא הואיל פרופ' גלסון גליק להמסר את צילומם. חילופי הנוסחאות עפ"י כ"י בודאפשט הם סעשה ידיו של פרופ' א. ג. צ. רות, אשר הואיל בטובו לחשוות את כה"י לגליונות הנדפסים של הספר. הוא אף שלח לי צילום של החקנות משנת ת"ק ואילך.

לבירור הענינים הכלולים בחקנות ובסקצת אף לבירור הטכסט נוסף השתמשתי — נוסף למקורות הנדפסים והספרות החיסטורית ככל שהשיגה ידי — גם בחקנות ופנקסים כ"י מקהילות אחרות, דהיינו:

ניקולסבורג: חקנות הקהילה משנת תפ"א, כ"י אופ' 616. נוסף על כך הובאו בנספח שבסוף הספר, בכלל הערותיו של פרופ' א. ג. צ. רות, גם סקצת דברים מתוך פנקס של חקנות הקהילה, השמור בספרית בית המדרש לרבנים בבודאפשט. — בוסקוביץ: פנקס בית הכנסת (וכן גם כתב רבנות משנת תק"ד), ברשות הארכיון הכללי לחולדות ישראל, ירושלים. — טריכיטש: פנקס הקהל, ברשות הרב ד"ר י"ז כהנא, ירושלים. — העלישויא: חקנות הקהילה משנת חני"ט, כ"י אופ' 149. כמו כן חקנות שומא ופנקס (מאוחר) של הקהילה, ברשות ירדני הסנוח ד"ר א. ה. פרייסן. האוניברסיטה העברית, אשר בה הייתי לקד ואני נמצא מלמד, סייעה לחקנת הספר בהעניקה לי לשם זה, בשנות תשי"ז-תשי"ח, פרס מחקר ע"ש ס. ו.ש. וארכורג. חברת מיקצי נרדמים נמלה על עצמה את הדפסת הספר בימים שאינם כחיקונם. יו"ר החברה, הרב פרופ' ש. אסף, אף הואיל לשחף עצמו בקריאת חלק של החנחות.

הספר לא היה מופיע כמות שהוא אלמלא כל אותה עזרה של סוסדות-הכסח וחכמים למקומותיהם: י"שר כוחם.

החקנת הספר והדפסתו נמשכו לסירוגין שנים מספר. תחילתו תחת שלמון זרים. ותופעתו — במדינת ישראל. וראי לא היינו זוכים למת שזכינו, אלמלא אותה חרדה ותחרה לעצמיות ולעצמאות יהודית, שציינת את גלויות ישראל למקומותיהן ולדורותיהן ואשר מצאת, בין השאר, ביטוי מובהק בחקנות אלו של מדינת סעודיה.

חנוכה תשי"ב.

י. תיילפרין

1 לדאבונג לא היה לפני כ"י אופ' 110, הנמצא אף הוא בספרית בודליי, ולא נעזרתי בכ"י זה אלא בכמה חקנות. על שני כתבי היד ששיינשניידר, Heb. Bibliographie, 1883, עמ' 114-115 נייבויאר, Catalogue of the Hebrew manuscripts in the Bodleian library, 2217, 2218 צילום של דף אחד מכ"י אופ' 110 (שנת תע"ג): Jewish Encyclopaedia, כרך ה', עמ' 282, ומכאן גם אנציקלופדיה יהודית, כרך י"א, עמ' 281.
2 השוה Catalogue of Hebrew manuscripts in the collection of Elkan Nathan Adler, Cambridge 1921, p. 46. צילום של דף אחד: The Universal Jewish Encyclopaedia, כרך ו', עמ' 117.